

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

ТАТЕНКО Віталій Олександрович

СУБ'ЄКТ ПСИХІЧНОЇ АКТИВНОСТІ В ОНТОГЕНЕЗИ

Спеціальність – 19.00.01 – загальна психологія,
історія психології

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого
ступеня доктора психологічних наук

Київ – 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології
ім. Г.С.Костюка АПН України

Науковий консультант – дійсний член АПН України
В.А.РОМЕНЕЦЬ

Офіційні опоненти: – доктор психологічних наук,
професор **І.Г.БІЛЯВСЬКИЙ**
– доктор психологічних наук,
професор **О.Ф.БОНДАРЕНКО**
– доктор психологічних наук,
професор **О.Ф.ІВАНОВА**

Провідна установа – Український державний
педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова

Захист дисертації відбудеться “ 15 “ травня 1997 р.
о 12 годині на засіданні спеціалізованої ради Д.01.01.36
при Київському університеті імені Тараса Шевченка
[252017, м. Київ, вул. Володимирська, 64].

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
Київського державного університету імені Тараса
Шевченка.

Автореферат розіслано “ _____ ” _____ 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
канд. психол. наук,
доцент

Т.С.Кириленко

АВ 37.02.1

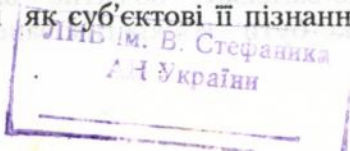
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність дисертаційного дослідження визначається необхідністю переосмислення вихідних теоретико-методологічних положень, якими майже століття керувалася українська психологія. Така необхідність пояснюється насамперед істотними змінами і докорінними перетвореннями, які відбулися та продовжують відбуватися у суспільній свідомості, свідомості і підсвідомому світі конкретної людини. Основний напрям цих перетворень полягає в поглибленні та загостренні почуття самості, актуалізації потреби у свободі "від" різного роду внутрішніх утисків і зовнішніх обмежень, а також у свободі "для" самоствердження в ролі суб'єкта власного життя, творця своєї історії.

Актуальність проведеного дослідження пов'язана також з необхідністю перегляду домінуючої в українській психології орієнтації щодо визначення і пояснення джерел та рушійних сил психічного розвитку людини. І досі теоретико-методологічну основу багатьох досліджень становить, з одного боку, твердження про те, що свою сутність людина віднаходить у сукупності суспільних відносин, а з іншого – ідея про механізм інтеріоризації, завдяки якому ця із самого початку відокремлена від конкретної людини сутність, стає власне її сутністю. Водночас не дістають належного розвитку внутрішньо притаманні українській психологічній традиції ідеї, які йдуть ще від *Г.С.Сковороди*, про те, що людська сутність із самого початку укорінена в самій людині і виявляє себе "спонтанійно" [*Г.С.Костюк*] у відповідних умовах її індивідуального та соціального буття.

З огляду на вище означені актуальні проблеми здійснювалося формулювання об'єкту і предмету дисертаційного дослідження, його мети і гіпотези, визначалися завдання, підбиралися методичні засоби, відпрацьовувалися положення, що виносяться на захист.

Об'єктом дослідження, таким чином, виступила психічна реальність, що гносеологічно та онтологічно протистоїть психологічній науці як суб'єктові її пізнання.

Предмет дисертаційного дослідження окреслив в об'єкті його сутнісне ядро, а саме — людину як суб'єкта психічної активності в онтогенезі.

Мета дослідження передбачала розробку і верифікацію онтологічно орієнтованої теоретико-методологічної концепції людини як суб'єкта психічної активності в суперечливій єдності його структурних, функціональних та генетичних ознак.

Гіпотезу дисертаційного дослідження становила система таких припущень:

(а) у науково-психологічному просторі функціональних, структурних і генетичних визначень людини як індивіда, особистості, індивідуальності та універсальності категорія “суб'єкт” відіграє специфічну роль “категоріального центру”;

(б) як суб'єкт найбільш розвинених і довершених форм психічної активності людський індивід онтологічно вивисується у статусі сутнісного осередку психічної реальності і виявляє себе в психологічних феноменах суб'єктності;

(в) онтопсихологічною основою становлення і розвитку людини як суб'єкта виступає система субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра психічної активності, що дістає своє реальне втілення у відповідній системі суб'єктних механізмів психічної активності;

(г) знання про структурно-функціональні та генетичні особливості людини як суб'єкта психічної активності, про субстанціальні інтуїції суб'єктного ядра, суб'єктні механізми психічної активності, логіку становлення людського індивіда як суб'єкта психічної активності в онтогенезі можуть слугувати критеріальною основою для сутнісної оцінки існуючих у світі науково-психологічних течій і напрямів, також сутнісної конкретизації предмету і методу сучасної вітчизняної психології;

(д) якщо людська істота визнається із самого початку суб'єктом власного психічного життя і в цій якості становить сутнісний онтологічний осередок психічної реальності, то абстрактно-загальне, “об'єктне” визначення предмету психології може бути конкретизоване у понятті “суб'єкт психіч-

ної активності в онтогенезі”, а абстрактно-загальне уявлення про об’єктивний метод психологічної науки – у понятті “суб’єктно-генетичного методу”.

Завдання дисертаційної роботи.

(1) Провести історико-критичне дослідження основних напрямів розвитку вітчизняної та зарубіжної філософсько-психологічної думки з позицій суб’єктно орієнтованого підходу.

(2) Розробити і запровадити в дослідженні критеріальну модель онтопсихологічних ракурсів оцінювання і дефініцій людини як суб’єкта психічної активності у поєднанні з визначеннями її як індивіда, особистості, індивідуальності та універсальності.

(3) На основі онтологічно орієнтованого структурно-функціонального підходу до вивчення людини як суб’єкта психічної активності розробити теоретичну модель субстанціальних інтуїцій суб’єктного ядра та суб’єктних механізмів психічної активності.

(4) Здійснити дослідження внутрішньої логіки онтогенетичних перетворень у системі життєдіяльності людини як суб’єкта психічної активності від народження до смерті.

(5) З метою верифікації концептуального підходу, викладеного в дисертації, розробити теоретичну модель сутнісної конкретизації предмету і методу психологічної науки.

Визначені в такий спосіб об’єкт, предмет, мета, гіпотеза та завдання дисертаційного дослідження дають підстави віднести його до категорії **теоретико-методологічних** за своїм характером досліджень.

Характер дослідження визначає специфіку використання в ньому **методичного** інструментарію. Зокрема, широкого застосування набули в роботі методи теоретизації (історико-критичного аналізу і узагальнення, реконструювання і конструювання, систематизації, типологізації, моделювання), а також методичні можливості індукції і дедукції, аналізу і синтезу, інтерпретування і витлумачування та ін. У ряді випадків використовувалися методичні процедури і принципи системного підходу.

Проведене дисертаційне дослідження дало змогу дійти висновку, що сучасна вітчизняна психологія є найбільш сензитивною в стосунку до суб'єктної парадигми. Це означає, що саме з позицій суб'єктного підходу вона може найбільш плідно розв'язувати суперечності свого власного розвитку і слугувати суспільній, зокрема, психологічній, практиці у її розвитку. Це положення становить лейтмотив і визначає основний напрям дослідження, у руслі якого і з метою ініціації якого виконано дисертацію.

Понятійною конструкцією, сходження до якої дає змогу сутнісно визначитися щодо теоретико-методологічних засад сучасної вітчизняної психології, у дисертаційній роботі виступає наукове поняття *суб'єкта психічної активності, що розвивається і покладає розвиток власної психіки в онтогенезі головною для себе метою і цінністю*. Це положення пропонується розглядати як таке, що характеризує наукову новизну роботи.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження вбачається у тому, що на основі історико-критичного аналізу вчень, які визначають сучасний стан психологічної науки у світі, у ньому з'ясовується загальна тенденція її розвитку, як "сходження до суб'єкта". Теоретичного значення роботі надають структурно-функціональна модель субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра психічної активності, онтогенетична модель людини як суб'єкта психічної активності, а також модель сутнісної конкретизації предмету і методу сучасної психології.

Практична цінність дисертаційного дослідження може пов'язуватися з тим, що запропоновані в ньому "суб'єктні" моделі і критерії науково-пізнавального відношення до психічної реальності дають змогу рефлексивно і перспективно визначитись у предметах і методах конкретних галузей психологічної науки та різноманітних її дослідницьких напрямів. У зв'язку з цим більш реальною видається можливість інтеграції і досягнення теоретико-методологічної цілісності вітчизняної психологічної науки, у чому також може вбачатися практичний вихід дисертаційної роботи. Рекомендації розробленого в дисертації суб'єктно-генетичного

методу можуть виявитися практично корисними при організації досліджень, орієнтованих на отримання емпіричних даних щодо суб'єктної (зацікавленої, відповідальної, креативної, розвивальної та ін.) позиції індивіда щодо власної психіки загалом, а також щодо розвитку та вдосконалення її окремих структурно-функціональних компонентів. Розроблені в дисертаційному дослідженні теоретико-методологічні положення можуть вважатися корисними для "практичних" (практикуючих) психологів, орієнтуючи їх у виборі конкретних напрямів, рівнів і форм реалізації суб'єктного підходу до клієнта, а також можуть слугувати теоретико-методологічною основою для створення індивідуальних технологій психологічної допомоги клієнтові які передбачають урахування та актуалізацію притаманних йому суб'єктних потенцій і реальних резервів психологічної самопомоги, самопідтримки, самокорекції, самогармонізації, самовдосконалення, саморозвитку тощо.

На захист виносяться такі положення.

1. Сутнісною ознакою, за якою людина виокремлює і стверджує себе у просторі і часі індивідуального та історичного буття, є *"суб'єктність"* – *ізсередини детермінована спонтанійна активність творення власної психіки і себе як її суб'єкта.*

2. Процеси самовизначення, самоствердження, саморозвитку і взаємопогодження найбільш відомих у світі філософських і психологічних систем відбуваються відповідно до загальної тенденції *"сходження до суб'єкта"*.

3. Онтопсихологічна характеристика людини як тотальної цілісності передбачає орієнтацію на *моносуб'єктну теоретико-методологічну парадигму*: спроби *"тиражування"* суб'єктних центрів у межах системи психіки одного й того самого її носія (бісуб'єктність, полісуб'єктність, мультисуб'єктність), як і теза про можливість тимчасового зникнення суб'єктної інстанції стосуються випадків порушення психічної норми і не можуть продуктивно використовуватися для наукового пояснення феноменів нормальної індивідуальної суб'єктності.

4. Осередок активності людини як суб'єкта психічної активності становлять *субстанціальні інтуїції суб'єктного ядра (екзистенціальна, інтенціальна, потенціальна, віртуальна, актуальна, рефлексивна, експерієнтальна)*, інтегровані у вигляді цілісної функціональної структури.

5. Становлення людини як суб'єкта психічної активності може здійснюватися в умовах, що відповідають вимогам суто людського (саме суб'єктного) способу існування, шляхом *послідовного самопробудження субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра і спонтанійного саморозгортання в онтогенезі відповідних суб'єктних механізмів психічної активності*.

6. Основним онтопсихологічним критерієм оцінки рівня зрілості людини як суб'єкта психічної активності виступає її здатність і внутрішнє прагнення до вияву *вчинкової активності життєтворення* – суто людського способу існування в світі.

7. Поняття “*суб'єкт психічної активності в онтогенезі*” для сучасної вітчизняної психології набуває статусу загального поняття, яке сутнісно конкретизує її предмет, визначає її предметне ядро. Загальне поняття “*суб'єктно-генетичний метод*” сутнісно конкретизує уявлення про методологічну орієнтацію сучасної психологічної науки, тобто про її метод.

Апробація положень дисертаційного дослідження здійснювалася протягом кількох останніх років у формі доповідей і виступів на з'їздах психологів, міжнародних, республіканських і регіональних наукових та науково-практичних конференціях та семінарах, у науково-дослідній роботі автора в Інституті психології АПН України [1990-1996], при читанні курсу лекцій із загальної психології в Київському державному педагогічному інституті іноземних мов [1992-1993], курсів загальної психології, соціальної психології та історії психології на психологічному факультеті Київського інституту внутрішніх справ [1995-1996], а також курсу лекцій та тренінгових занять з психології ділового спілкування у Київському інституті підприємництва [1991-1997], у спеціалізованих випускних класах Київської школи № 93, у процесі надання консультативної допомоги учням,

батькам і педагогам при Центрі позашкільного виховання Святошинського району м. Києва та ін. Окремі позиції дисертаційної роботи апробувалися, перевірялися й уточнювалися від час проведення психологічних консультацій для людей різної статі, різного віку і роду занять, в яких використовувалися суб'єктно орієнтовані технології.

Науковий задум, шляхи здійснення дисертаційного дослідження, його проміжні і кінцеві результати обговорювалися на засіданнях відділу теорії, історії психології та етнопсихології [1989-1995], лабораторії психології реабілітації особистості [1995-1996], а також на засіданнях Вченої ради Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України [1989-1995], Інституту соціальної та політичної психології АПН України, на спільному методологічному семінарі кафедри загальної психології, соціальної психології, медичної психології Київського університету імені Тараса Шевченка [1996].

Результати дослідження викладено в індивідуальній монографії "Психология в субъектном измерении" [1996], у самостійно підготовлених автором розділах колективного підручника "Основи психології" [1995, 1996]. Різні аспекти проблеми людини як суб'єкта психічної активності у його становленні та розвитку висвітлено у 51 публікації загальним обсягом більш як 60 друкованих аркушів. Серед публікацій – книги, посібники, наукові збірники, методичні розробки, у яких автор дисертації виступав керівником авторських колективів, науковим редактором, автором окремих розділів. Низку робіт опубліковано в зарубіжних виданнях (Білорусь, Казахстан, Німеччина, Польща, Росія, Угорщина). У співавторстві видано 9 робіт, інші індивідуальні. За напрямом дослідження проблеми людини як суб'єкта психічної активності, діяльності, вчинку під керівництвом автора дисертації підготовлено і захищено 6 кандидатських дисертацій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність суб'єктного підходу для психології, окреслюються об'єкт, предмет, мета,

гіпотеза, основні завдання і методи дисертаційного дослідження, визначаються його характер, наукова новизна, теоретична та практична значущість, формулюються положення, що виносяться на захист, висвітлюються питання, пов'язані з апробацією результатів проведеної роботи.

У першому розділі “Філософія суб'єкта: із досвіду сходження до сутності людини” наводяться результати суб'єктно орієнтованного дослідження найбільш відомих напрямів розвитку філософської думки: класичної німецької філософії, філософії життя, феноменології, екзистенціалізму, персоналізму, прагматизму, марксизму у його “марксовому” та “марксистському” варіантах, а також вітчизняної філософії, включаючи вчення представників “вітчизняного зарубіжжя”.

І. Кант, як зазначається в дисертації, вніс до історії науки ідею внутрішнього осереддя сутності людського буття, ідею свободи людини від зовнішньої детермінації, ідею людини як самодостатнього і самоцінного суб'єкта діяльності. Ще більш вільним від зовнішніх опосередкувань намагався тлумачити буття людини **Й. Фіхте**, за яким людська істота як “Я” є безумовно своїм власним витвором. Основна ідея, на якій будував свою філософію **Г. Гегель**, полягала в тому, щоб зрозуміти і виразити істинне не як субстанцію тільки, але рівним чином і як суб'єкт. Уважаючи, що гегелівська “абсолютна ідея” є не більше, ніж фантастичний залишок віри у потойбічного творця, **Л. Фейєрбах** своє філософське завдання вбачав у тому, щоб відновити реальну конкретну людину в статусі суб'єкта, незалежного від метафізичної сили, що нав'язує йому свою волю. Не уявний, а дійсний суб'єкт, реальна, чуттєво-природна, просторово-часова істота, те саме “Я”, якому протистоїть не менш реальне “Ти” – центральний пункт його філософії. **К. Маркс**, переосмисливши філософію **Г. Гегеля** (теза) і філософію **Л. Фейєрбаха** (антитеза), увійшов в історію концепцією, у якій конкретна людина визнається перетворювачем світу і творцем власної долі: будь-яка істота є у своїх очах самостійною лише тоді, коли вона стоїть на своїх власних ногах, а на своїх власних ногах вона стоїть лише тоді, коли вона зобов'язана своїм

існуванням самій собі, – підкрелював він. Проте як для *Г.Гегеля*, так і для *К.Маркса*, цінність конкретної людини як суб'єкта власної життєдіяльності з необхідністю підпорядковується цінності самопізнання Абсолютною ідеєю самої себе або цінності історичного саморозвитку суспільства.

Філософія життя конституювалася навколо ірраціонального тлумачення сутності і проявів суб'єктності [*А.Бергсон, Ф.Ніцше, А.Шопенгауер* та ін.]. Представників цього напрямку єднає ідея досягнення певної співзвучності індивідуального і світового буття у процесі творчого еволюціонування суцього до найвищих рівнів досконалості. Заперечуючи раціональний детермінізм, філософія життя, однак, лише врівноважила ситуацію детермінізмом ірраціональним (“світова воля”, “воля до влади”, “життєвий гін” тощо). Індивідуальна суб'єктність тут отримує свободу, але у межах ірраціональних за своєю природою промислу “світової волі” чи плину “життєвого потоку”.

Своєрідний шлях вивільнення людини від диктату зовнішніх сил обрала феноменологія [*Ф.Брендано, Е.Гуссерль, М.Мерло-Понті* та ін.] з її методом феноменологічної редукції (epoché) та ідеєю “трансцендентального суб'єкта” [*Е.Гуссерль*] як носія первісного досвіду, що являє узагальнений, інтерсуб'єктивний світ загальноvizнаних істин. При цьому будь-який психологічний суб'єкт несе в собі чисту форму “трансцендентального суб'єкта”, чим і досягається онтологізація останнього. Проте феноменологія обмежує коло своєї діяльності виключно *рефлексією* як способом безпосереднього проникнення у сутність феноменів, не утруднюючи себе проблемами природи і генезису того ж “трансцендентального суб'єкта”, “феноменального тіла”, “інтенціальності”, “чистої свідомості” тощо.

Екзистенціалізм “знімає” в собі ідеї трансцендентальної суб'єктності та інтенціальності, висуваючи, як основну, проблему усвідомлення самою людиною сенсу свого індивідуального буття [*А.Камю, С.Кіркєгор, Х.Ортега-і-Гассет, Ж.-П.Сартр, М.Хайдеггер, К.Ясперс, Г.Марсель* та ін.]. Переживання людиною суперечностей свого існування і, насамперед, його скінченності, тимчасовості породжує в

ній енергію суб'єктного життєтворення. Проте у філософії екзистенціалізму енергія суб'єктної активності несе в собі, так би мовити, негативний чуттєво-смысловий заряд, відшукуючи джерело у негативній емоції страху перед самотністю, у почутті загубленості в бутті тощо.

На відміну від філософії екзистенціалізму, *вітчизняна онтологія* [М.О.Бердяєв, Б.П.Вишеславцев, В.В.Зеньковський, М.О.Лоський, Г.С.Сковорода, В.С.Соловйов, П.О.Флоренський, С.Л.Франк, Л.Шестов, П.Д.Юркевич та ін.] надає джерелам суб'єктної активності людини (вільної, творчої) позитивного емоційного забарвлення, внутрішньо пов'язуючи їх із почуттям любовного єднання людини з буттям і Богом як осереддям всього сутнісного. Тут сенс суб'єктного зусилля вбачається не в намаганні уникнути зустрічі з Ніщо, але в тяжінні до Щось, яке є Все. Певної конкретизації в межах цього філософського напрямку набуло онтологічне визначення першооснови суцього, зокрема, в понятті “субстанціального діяча” як джерела, носія і творця переживань – подій внутрішнього світу [М.О.Лоський]. Разом із тим, вітчизняній онтології притаманна релігійна орієнтація. Характер визначень суб'єктної активності в ній набуває відповідного онторелігійного колориту: “каяття”, “спасіння”, “упокорення”, “служіння”, “підпорядкування” індивідуальної волі волі Божій тощо.

Філософія *персоналізму* [М.О.Бердяєв, Б.П.Боун, Вяч.Іванов, Ж.Лакруа, М.О.Лоський, Е.Муньє, Л.Шестов, В.Штерн та ін.] також намагається вибудувувати життєствердну онтологічно орієнтовану концепцію на основі визнання конкретної особистості (“персони”, що є вільний дух, вільна воля, творча суб'єктивність) за первинну реальність і вищу духовну цінність, яка не “закинута у світ”, а сама входить в нього, здійснюючи перетворення у відповідності з власними намірами, стверджує себе не у феноменах “чистої свідомості”, а у ролі активного суб'єкта, здатного творчо мислити, практично діяти і прижиттєво підноситися до світу високих цінностей, смислів і найвищого блага. Потрібно лише, щоб суспільство “не заважало” цьому рухові вільного самоздійснення.

Радикально відстоює право на “приватність” індивідуального буття філософія прагматизму [У.Джемс, Д.Дьюї, К.Льюїс, Д.Мід, Ч.Пірс та ін.]. Суб’єктна позиція та активність людини тут визначаються її власними інтересами. У У.Джемса суб’єкт – це той, хто зусиллям волі “вирізає” предмет у суцільному потоці своїх відчуттів. Суб’єктивне творення істини передує творенню реальності. Істинним є те, що є корисним і цінним для людини, що дає змогу досягти життєвого успіху. Прагматизм не турбують онтологічні проблеми буття людини і гносеологічні проблеми з’ясування об’єктивної істини. Проте не можна не визнати важливості аксіологічних розробок для побудови концепції людини як суб’єкта власного життя.

Радянська філософія розбудовувала свій погляд на природу людини, використовуючи у певному аспекті спадщину вітчизняної соціальної філософії [В.Г.Белінський, О.І.Герцен, Д.І.Писарєв, М.Г.Чернишевський, та ін.]; спираючись на марксову філософію [Г.В.Плеханов, В.І.Ленін та ін.] та керуючись філософією марксизму-ленінізму [Г.С.Батіщев, Е.В.Ільєнков, Б.М.Кедров, П.В.Копнін, В.І.Шинкарук та ін.]. Основним гаслом її була ідея революційного перетворення світу. Проте, це була філософія творення майбутнього за рахунок сучасного. Ідея свободи тут підпорядковується ідеї необхідності, а саме: чим глибше усвідомлено необхідність, тим вільнішою повинна мислитися людина, тим більшою мірою вона є суб’єктом. Людський індивід приходить у світ “сутнісно незайманним”, отримуючи свою сутність у міру привласнення “сукупності всіх суспільних відносин”, класових у своїй основі. І чим більше в ньому буде загальнокорисного, чим більше він підпорядкуватиме індивідуальне суспільному, тим більшою стане в ньому вага сутнісного і суб’єктного. Така сутність і свобода із самого початку обмежені у своїй одномірності: адже не може бути більше від однієї необхідності, усвідомлення якої робить людину вільною. Тому, “тут-і-тепер-буття” як об’єкт із самого початку протистоїть суб’єктові у формі перешкоди, яку слід зруйнувати, заперечити і “зняти” у певному, раз і назавжди визначеному напрямі. Існуючий світ людей і речей

для суб'єкта є сировиною, матеріалом, більш чи менш підходящим для реалізації його революційних задумів. Саме тому конкретна людина у її індивідуальному бутті не змогла зайняти належного місця в радянській філософії.

Якщо, таким чином, узагальнити результати історико-критичного дослідження розглянутих напрямів філософського осмислення проблеми людини, то головний висновок полягає в тому, що кожний із них стверджував або заперечував своє право на існування і визнання, пройшовши іспит на предмет відповідності загальній тенденції розвитку філософської думки. У дисертації цю тенденцію визначено й позначено як *“сходження до суб'єкта”* – сутнісної основи людського буття.

Другий розділ дисертаційної роботи *“Проблема суб'єкта в психології”* містить результати історико-критичного дослідження суб'єктних основ психологічного буття людини. У ньому послідовно через призму суб'єктного критерію розглядаються такі найвідоміші напрями зарубіжної психологічної науки як: *психологія свідомості* [Ф.Брендано, В.Вундт, М.Вертгеймер, В.Келер, К.Коффка, Ф.Перлз та ін.], *поведінкова психологія* [Р.Вудвортс, Ю.Галантер, Д.Міллер, К.Прибрам, Б.Скіннер, Е.Толмен, Дж.Уотсон, К.Халл та ін.], *психологія “глибинна”* [А.Адлер, У.Мак-Дауголл, З.Фрейд, К.Юнг та ін.] і *психологія “вершинна”* [А.Маслоу, Р.Мей, А.Менегетті, К.Роджерс, В.Франкл та ін.], *трансперсональна психологія* [С.Гроф, Е.Кюблер-Росс, Р.Муді та ін.], *психосинтез* [Р.Ассаджолі, Т.Йоуменс, М.Кремpton, П.Феруччі та ін.], *соціально орієнтована психологія* [Ш.Блондель, А.Валлон, Е.Дюркгейм, П.Жане, А.П'єрон, Ж.Піаже, Ж.Політцер, К.Поппер, Т.Рібо та ін.].

Узагальнення результатів дослідження дає підставу стверджувати, що у своєму розвитку сучасна зарубіжна психологія рухається у *низхідному* і *висхідному* напрямках, які певним чином заперечують, але й доповнюють один одного, живлячись енергією протистояння. Відповідно до такого розмежування диференціюються уявлення про людину як суб'єкта психічної активності: одні знаходять йому онтологічний осередок у глибинах несвідомого, інші у захмарних

трансцендентальних вершинах надсвідомого. Виокремлюються й дві інші парадигми, одна з яких відшукує суб'єктне начало психічного у внутрішньому просторі індивідуального буття людини ("Я", "самість", "Ін-сьо", "горме", "лібідо", "архетип", "проект", "план", "інтенція", "потенція" тощо). Інша – намагається відшукати онтопсихологічну основу суб'єктності людини у зовнішньому просторі її буття (система міжлюдських стосунків, колективні душа, народний дух тощо). Спроби врівноважити ці онтопсихологічні осередки суб'єктності не виходять, як правило, за межі гомеостатичних побудов, через що суб'єктна місія людини зводиться до розв'язання проблем адаптації, пристосування до вимог середовища або узгодження, урівноваження свідомих мотивів з неусвідомлюваними потягами. Крім того, слід урахувати силу впливу на психологічну науку протилежної тенденції – *десуб'єктивізації*, яка досить потужно стимулюється сучасною суспільною практикою, зокрема у вигляді замовлень на науково обгрунтовані маніпулятивні технології.

Особливого значення наведений висновок набуває для сучасної вітчизняної психології, яка після "перебудови" перебуває в стані теоретико-методологічного самовизначення. З огляду на цей момент, у дисертації особливу увагу було приділено історико-критичному аналізу поглядів вітчизняних психологів на природу людської психіки з позицій суб'єктного підходу.

Вітчизняні психологи завжди виявляли високу компетентність в онтологічному способі філософствування. Так, зокрема, у психологічних працях **В.В.Зеньковського**, **Г.І.Челпанова** закладено основи онтопсихологічного підходу до вивчення людини як *єдиного цілісного суб'єкта психічного життя*. **С.Л.Рубінштейн**, визнаючи істотне значення суспільного середовища для розвитку психіки людини, визначав її природу як із самого початку соціальну. Разом із тим він виступав проти містифікації сутності людини, зазначаючи, що в "загальну детермінацію буття включається не свідомість сама по собі, а людина як істота, що усвідомлює світ, суб'єкт не тільки свідомості, але й дії". Наукова школа

О.М.Леонтєва, продовжуючи традиції культурно-історичного, власне марксистського напрямку в радянській психології, виступила основним опонентом рубінштейнівської концепції людини як онтологічного суб'єкта. Сутність цього опонування полягала в прямому чи прихованому відстоюванні тези про визначальне значення соціальної детермінації у становленні й розвитку людської психіки. При такому підході розвиток особистості як суб'єкта виявлявся вторинним по відношенню до саморуку її діяльності в системі суспільних відносин. [*В.Е.Чудновський*]. Тому суб'єктний підхід в радянській психології з її просоціальною спрямованістю і пріоритетом “зовнішнього” над “внутрішнім” не міг знайти відповідного розуміння й здобути належного розвитку. Лише окремі послідовники та однодумці *С.Л.Рубінштейна* за радянських часів і згодом продовжували розробляти проблему суб'єкта в психології. Насамперед це зауваження стосується праць *К.О.Абульханової-Славської, Б.Г.Ананьєва, А.В.Брушлинського, Б.Ф.Ломова*. Напередодні та, особливо, після “перебудови” суб'єктну тематику активно розробляли *К.В.Бардін, М.Й.Боришевський, М.Т.Дригус, О.Л.Кононко, Л.А.Лепіхова, В.А.Петровський, В.Ф.Рибаченко, В.І.Слободчиков, А.Ш.Тхостов, В.Е.Чудновський, І.С.Якиманська* та ін. Разом із тим суттєвого значення для утвердження суб'єктного підходу в різних напрямках розвитку психологічної науки набувають праці *І.Д.Беха, І.Г.Білявського, Л.Ф.Бурлачука, О.Ф.Бондаренка, О.Ф.Іванової, В.П.Казмиренка, Т.С.Кириленко, О.В.Киричука, М.М.Корнева, М.В.Костицького, С.Д.Максименка, І.П.Манохи, В.О.Моляко, В.Ф.Моргуна, Е.Л.Носенко, В.А.Роменця, М.М.Слюсаревського, О.Б.Старовойтенко, Т.М.Титаренко, Ю.Л.Трофімова, О.Я.Чебикіна, Н.В.Чепелевої, Т.С.Яценко* та ін.

Можливість сутнісної інтерпретації природи психіки з позицій суб'єктного підходу пробуджує сьогодні особливий науковий інтерес у тих українських психологів, які поділяють думки *Г.С.Костюка* про спонтанійний, самопричинний характер психічного розвитку. Разом із тим суттєво гальму-

вали і гальмують розробку цих питань історично успадковані соціологоподібні орієнтації в психологічній науці, типовою формою яких є уявлення про те, що людина не народжується, а стає суб'єктом у міру того як інтеріоризує "сукупність суспільних відносин" і тим самим віднаходить власну сутність і сенс свого буття. Така позиція відверто або приховано стверджує онтичну залежність психічного розвитку від зовнішнього середовища і не передбачає ніякої "спонтанійності", "самопричинності", ніякого "саморуху" і "Я-самості". Суб'єктність тут фактично ототожнюється із здатністю до вибіркової інтеріоризації, обмеженої у своїй свободі і творчості усвідомленою необхідністю підпорядковуватися суспільним приписам.

Типовим проявом такого роду десуб'єктивізації виступають спроби анігілювати суб'єктний центр, тиражувати його в просторі психіки одного й того самого носія, онтично вкоренити суб'єктне в те чи інше психологічне утворення: свідомість, діяльність, волю, переживання, уяву тощо, які із самого початку визнаються причинно залежними від соціального фактору. Імманентна людині як цілісному суб'єктові психічного життя інтенція самотворення, "фундаментальна пристрасть самоздійснення" [М.Мамардашвілі] за таких умов заперечується або ж просто відкидається як ідеалістичний вибрик.

Отже, з огляду на результати історико-критичного аналізу проблеми суб'єкта у філософії та психології, набуває актуальності фундаментальне теоретико-методологічне дослідження того "*онтичного прошарку*" психічного життя, який несе в собі "сутнісний заряд", що ізсередини визначає буття людини людиною.

Третій розділ "*Суб'єкт психічної активності: природа, функції розвиток*" містить психологічний аналіз категорії "*суб'єкт*" у його історичному тлумаченні і сучасному трактуванні, а також розгорнуте визначення людини як суб'єкта психічної активності. Зважаючи на те, що категорія суб'єкта в психології традиційно конкурує з категоріями "людина", "індивід", "особистість", "індивідуальність" та ін., у дисертації наводиться варіант теоретичного роз'язання цієї проблеми,

а також авторська позиція щодо ідеї тиражування суб'єктної інстанції в єдиному просторі індивідуальної системи психіки.

Згідно з концептуальним підходом, що пропонується, у просторі психічного виокремлюється феномен *суб'єктного ядра*, вводиться поняття *субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра*, обґрунтовується теоретична модель їхньої функціональної структури. Оскільки людина-суб'єкт розглядається як живий осередок системи психіки, що розвивається, у розділі наводиться модель онтогенетичних трансформацій суб'єкта психічної активності від народження до смерті. Тим самим реалізовується основна вимога системного підходу, що передбачає дослідження будь якого суцього у єдності його структури, функцій та розвитку.

Так, при визначенні терміну “суб'єкт” використовується результати етимологічних досліджень [*М.Хайдеггер, Г.Г.Шпет* та ін.]. У середні віки, зазначав, зокрема, *М.Хайдеггер*, “об'єктом” є щось тільки уявне, наприклад, уявна золота гора, яка зовсім не повинна існувати фактично, тоді як реально існуюча книга була б “суб'єктомом”. Сьогодні під суб'єктом розуміється “Я”, а для об'єкта залишається значення “неяїних” речей і предметів. З'ясовуючи те, як “Я” привласнило собі статус суб'єкта, *М.Хайдеггер* звертається до праць *Р.Декарта*. Останній, відшукуючи спосіб обґрунтування вірогідності, тобто *fundamentum absolutum inconcussum*, дійшов висновку, що таким може бути лише власне “Я”. Саме очевидність “Я” стає для мислення безсумнівною підставою вірогідності знань.

Г.Г.Шпет указував на виявлене ним початкове значення поняття “суб'єкт” як “підмету” – того, про що йде мова. Поряд із цим “логічним” значенням він виділяє “онтологічне” значення суб'єкта як окремої “речі”, що є носієм або джерелом певних здібностей і можливостей, як діяльних, так і недіяльних. Специфічно доповнює це розуміння суб'єкта з позицій глибокої психології *К.Г.Юнг*: *несвідоме є суб'єкт, що розглядається у значенні “внутрішнього” об'єкту*.

Розрізняються гносеологічний та онтологічний аспекти визначення поняття “суб'єкт”. При цьому підкреслюється,

що специфічною онтологічною характеристикою людини як суб'єкта є не тільки і не стільки її протилежність чи тождність об'єктові, а також не опосередкованість як основний принцип буття, але інтенція вільного творення світу із себе і себе в цьому світі.

Конкретна людська істота може бути чи вважатися індивідом, стати особистістю, індивідуальністю, розвиватися у напрямку універсальності лише виявляючи себе в ролі суб'єкта життєвої активності (Див. рис.1), центральне місце в якій посідає активність психічна в широкому, глибокому і високому, структурно-функціональному, генетичному і змістовому розумінні цього слова (відображально-регулятивна активність за-душевного, душевного і духовного світів людини).

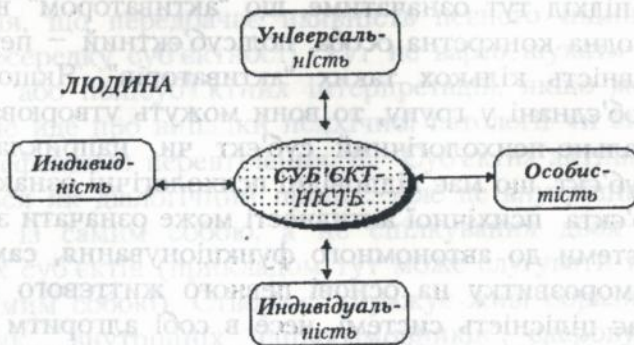

Рис.1. Суб'єктна центрація категоріального простору "Людина"

У дисертації зазначається, що серед дослідників проблеми суб'єктності в психології існують різні погляди з питання кількісної представленості в просторі індивідуальної психіки суб'єктних інстанцій психічного життя. Мова йде про наявність наукової опозиції моносуб'єктного і полі- (мульти-, бі-) суб'єктного підходів. Дослідження цієї проблеми дозволило виділити 8 відносно самостійних ракурсів

неконкурентного використання поняття суб'єкта в психології (наводиться у скороченому вигляді).

1. В акті інтроспекції людина по відношенню до власної психіки може розглядатися подвійно: як гносеологічний і онтологічний суб'єкти психічної активності. Гносеологічний – як такий, що покладає свою психіку і себе як її суб'єкта об'єктом самопізнання. У цьому випадку можна умовно говорити про ситуацію внутрішнього “самороздвоєння”. Те ж саме стосується внутрішнього діалогу як “самоподвоєння” суб'єкта. Але ці “самопомноження” здійснює онтологічно єдиний цілосний суб'єкт, наділений інтенцією й потенцією самопізнання, саморозуміння, спілкування із самим собою, а не із “собою іншим”. 2. Поняття суб'єкт нерідко використовується для позначення активного, ініціативного учасника взаємодії. Моносуб'єктний психологічний підхід тут означатиме, що “активатором” взаємодії виступає одна конкретна особа, полісуб'єктний – передбачатиме наявність кількох таких “активаторів”. Якщо окремі суб'єкти об'єднані у групу, то вони можуть утворювати єдиний соціально-психологічний суб'єкт чи, наприклад, юридичний суб'єкт, що має відповідні психологічні ознаки. 3. Поняття суб'єкта психічної активності може означати здатність живої системи до автономного функціонування, самовизначення, саморозвитку на основі певного життєвого проекту, який задає цілісність системи, несе в собі алгоритм способу індивідуального буття, його інтенції та потенції. У цьому ракурсі доцільно орієнтуватися на моносуб'єктний підхід. 4. Людський індивід може розглядатися як носій різних форм активності, видів діяльності, психологічних функцій і соціальних ролей, якими він у тій чи іншій мірі оволодів. У цьому відношенні припустимо говорити про нього як полі-, мульті- чи бісуб'єктне утворення, тобто як про суб'єкта пізнання, суб'єкта трудової діяльності, суб'єкта спілкування тощо. Те ж саме можна зробити на основі часового критерію, розрізняючи, яким суб'єктом індивід був колись, яким є зараз і яким може стати у майбутньому. Якісний критерій дозволяє також говорити про реальну та ідеальну, розвинену і нерозвинену суб'єктність, про її актуальну й потенціальну

силу тощо. Полісуб'єктний підхід тут може бути виправданим, зокрема, для побудови психологічних типологій суб'єктної активності. Але, знову ж таки, все це слід розуміти як штучний, умовний поділ внутрішньо єдиної і онтологічно неподільної інстанції людини як суб'єкта психічної активності. Багатосуб'єктність проявів означає не наявність якоїсь кількості суб'єктів у внутрішньому просторі психічного життя, а те, що в кожний момент існування індивід розвернутий до буття якимось одним своїм "суб'єктним боком". 5. Здійснюючи диференціацію суб'єктної інстанції внутрішнього психічного світу, необхідно враховувати критерій постійності-мінливості людини як суб'єкта психічної активності. Суб'єктно-психологічна визначеність людини означає її автентичність людській природі, а також самоідентичність, тотожність самій собі у різних ситуаціях існування, що передбачає наявність певного індивідуалізованого осередку суб'єктності. Тут не варто шукати підстави для бі- або полісуб'єктних інтерпретацій, якщо мова, звичайно, не йде про випадки психічної патології чи акторської гри з її ефектами перевтілення. 6. Суб'єктна активність здійснюється як діалогічний процес. Але це внутрішній діалог суб'єкта із самим собою, а не спілкування двох субстанціальних суб'єктів (прикладом тут може слугувати гра у шахи із самим собою). Створює, тиражує живі образи себе чи інших як внутрішніх "співрозмовників", скеровує їх активність, призначає себе на роль "об'єкта" або "суб'єкта" також сам індивід як єдиний суб'єкт психічної активності. 7. Проблема моно- полісуб'єктності може отримати таку інтерпретацію в контексті проблеми розвитку індивіда як суб'єкта психічної активності в онтогенезі. Якщо в дитячому віці індивід не усвідомлює себе суб'єктом власного розвитку, то це не означає, що він таким не є в дійсності і що цю роль виконує хтось інший. Тут слід віддати пріоритет моно-суб'єктному підходу. Разом з тим, залишаючись тотожним самому собі в процесі онтогенезу, суб'єкт психічної активності постійно змінюється, набуваючи нових якостей і рівнів функціонування. В цьому випадку доцільно використати уявлення про полісуб'єктну генетичну структуру. 8. Психічна

норма і патологія традиційно диференціюються за критерієм моно- полісуб'єктності. Дисоціація, роздвоєння, розщеплення особистості на дві і більше виявляються, як відомо, у випадках шизофренії, алкогольного делірію. Розчинення суб'єктного центру, перетворення окремих периферійних психічних утворень у самостійні функціональні сутності, що виборюють собі статус суб'єктного ядра, – здійснює руйнівний вплив на систему психіки, є ознакою психічного захворювання. Видужування, таким чином, пов'язується з трансформацією полісуб'єктної системи психічної активності у цілісну, моносуб'єктну систему.

Моносуб'єктний підхід, що орієнтує розглядати світ психіки на зразок суб'єктно-центрованого цілого, передбачає виокремлення відповідної інстанції, яка забезпечує цю якісну цілісність у процесі функціонування і розвитку людської істоти. У дисертації такий осередок психічного визначено поняттям *суб'єктного ядра*. На основі спеціального вивчення історії питання [Г.Гегель, Е.Гуссерль, В.Вундт, Ж.Дерріда, В.В.Зеньковський, О.Кульчицький, С.О.Левицький, Плотін, О.Пфендер, Ч.Райкрофт, В.С.Соловійов та ін.] формулюється одне з центральних положень дисертаційного дослідження про *субстанціальні інтуїції суб'єктного ядра як із самого початку внутрішньо інтегровані онтопсихічні утворення, що несуть у собі “сутнісний код” онтогенетичних перетворень індивіда в напрямі досягнення ним рівня власне людського буття.*

Теоретичний аналіз та узагальнення наукових положень про основні форми прояву психічної активності людини, урахування результатів емпіричних досліджень, а також свідчень практики дали змогу зупинитися на такому складі субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра: *екзистенціальна, інтенціальна, потенціальна, віртуальна, актуальна, рефлексивна та експірієнтальна.*

Екзистенціальна інтуїція тлумачиться як специфічне суб'єктне пра-переживання кожною людиною своєї самості. Вона є субстанціальним осередком глобальної суперечності між сутністю та існуванням, носієм того, що робить її приреченою і, водночас, покликаною до “поєднання непоєдну-

ваного” – буття і небуття, життя і смерті, сенсу і безглуздості життєвих ініціатив, учинків тощо. Це інтуїція відчутної, самоочевидної присутності в бутті і реальності власного внутрішнього буття, що передре і протистоїть як її небуттю, так і різного роду іншим способам буття.

Інтенціональна інтуїція постає у формі онтопсихічного пра-передчуття людиною її місця й призначення у світі, пра-знання індивідуального “проекту” власного буття і пра-гону до його здійснення.

Потенціальна інтуїція, “сутнісна міць” [С.Л.Франк] виявляє себе у постійній пра-турботі людини щодо наявності притаманних їй сил і можливостей, необхідних для реалізації інтенції до власне людського існування та успішного здійснення індивідуального проекту особистого психічного життя.

Віртуальна інтуїція є субстанціальним носієм віри людини в себе, пра-сподіванням щодо можливості відбутися і здійснитися у своїй людській іпостасі. Це правпевненість у можливості обрати серед безлічі варіантів існування свій власний життєвий шлях, оптимально узгоджуючи внутрішні причини і зовнішні умови.

Актуальна (перформативна) інтуїція постає онтопсихічним осереддям суб’єктної пра-схильності до виконання наперед визначеного, пра-спроможності щодо практичного досягнення цілей і реалізації сміслів. У ній дістає своє місце внутрішня орієнтація на подолання перешкод, які виникають у процесі реального життєтворення.

Рефлексивна інтуїція фіксує у просторі суб’єктного ядра онтопсихічну пра-здатність до самоідентифікації і саморозрізнення, до встановлення зворотнього зв’язку між “проектом”, процесом і результатами психічного саморозвитку і самовдосконалення.

Експерієнтальна інтуїція надає індивідові як суб’єктові психічної активності можливість із самого початку відчувати себе спадкоємцем і носієм певного психобіологічного та психосоціального досвіду, здатним утримувати, примножувати, трансформувати й використовувати його у суб’єктивно прийнятному напрямі.

Визначення “людина”, таким чином, не тотожне поняттю окультуреної тварини, тому що їй із самого початку притаманні суто людські субстанціальні інтуїції суб’єктного ядра. Проте, щоб бути людиною не лише в можливості, але й у дійсності, вона як суб’єкт власного життя повинна здійснити самотрансценденцію від субстанціальних інтуїцій суб’єктного ядра до логічно впорядкованої сукупності відповідних *суб’єктних механізмів психічної активності*: самозапитування, самопокладання, самопотенціювання, самовизначення, самоактуалізації, самооцінювання та самоаперцепції.

Механізм *самозапитування* генетично “знімає” в собі екзистенціальну інтуїцію суб’єктного ядра і забезпечує внутрішній рух у напрямі розкриття істинного змісту своєї самості та з’ясування дійсного сенсу свого існування, міри відповідності власній природі, ступеня незалежності від зовнішніх детермінацій тощо.

Механізм *самопокладання* покликаний функціонально забезпечувати реалізацію інтенціональної інтуїції, а саме: перетворення “в-собі-існуючої” інтенції індивіда до власне людського способу існування й розвитку у відповідного роду “для-себе-існуючі” гони, потяги, усвідомлені потреби, бажання, хотіння, мотиви, цільові настанови тощо.

Механізм *самопотенціювання* покликаний функціонально забезпечувати розгортання потенціональної інтуїції суб’єктного ядра і може виявляти себе у здатності до відтворення, знаходження і створення нових засобів психічної активності, необхідних і достатніх для реалізації того, що покладається як мета.

Механізм *самовизначення* є генетично похідним від віртуальної інтуїції і покликаний функціонально забезпечувати її розгортання у психологічній здатності до оптимального співвіднесення процесів цілепокладання і знаходження засобів, з одного боку, і вірогіднісною динамікою умов їх реалізації, – з іншого.

Механізм *самоактуалізації* передбачає перетворення ідеального плану активності на реальний, суб’єктивного на об’єктивний, а також бажаного і можливого на реалізоване

і дійсне, чим досягається розгортання перформативної інтуїції суб'єктного ядра.

Механізм *самооцінювання* генетично надбудовується над рефлексивною інтуїцією суб'єктного ядра і передбачає розвиток психологічної здатності до встановлення зворотного зв'язку між метою, засобами її досягнення, прийнятими рішеннями, процесом діяльності та отриманим результатом.

Механізм *самоанерцепції* (термін запозичений у *Е.Гуссерля*) дістає своє онтопсихічне підґрунтя в експірієнтальній інтуїції суб'єктного ядра. Дія цього механізму передбачає системну інтеграцію “ефектів функціонування” всіх інших механізмів і виявляє себе в активності, спрямованій на “зняття”, утримання, збереження, трансформацію і відновлення психологічного досвіду – внутрішньої основи подальшого вдосконалення й розвитку індивіда як суб'єкта психічної активності.

Уявлення про людину як суб'єкта психічної активності в його структурно-функціональній визначеності розкриває нові можливості в побудові концепції психіки як цілісного утворення. Проте задовольняти вимогам системного підходу запропонована пояснювальна модель може лише за умови доповнення її генетичною складовою. Ця вимога дістала свою реалізацію у спеціально здійсненому теоретичному дослідженні *онтогенетичних трансформацій людини як суб'єкта психічної активності*.

А. Початок процесу становлення людини як суб'єкта психічної активності пов'язується з “пробудженням” у пренатальному періоді *екзистенціальній* інтуїції суб'єктного ядра, включенням у розвиток механізму *самозатитування* і домінуванням такої вищої психічної функції, як *увага*. **Б.** Пересвідчившись у своїй приналежності буттю, дитина як суб'єкт власного психічного розвитку вивільнює, так би мовити, черговий виток його “спіралі” – “пробуджує” *експірієнтальну* інтуїцію суб'єктного ядра, включає у розвиток механізм *самоанерцепції*, актуалізує у ролі домінантної таку вищу психічну функцію, як *пам'ять*. **В.** Перехід до наступного (дошкільного) етапу онтогенезу суб'єктності стимулюється загостренням внутрішньої суперечності “нагромад-

ження неререфлексованого досвіду”, що стимулює “пробудження” *рефлексивної інтуїції* суб’єктного ядра, включення у розвиток механізму *самооцінювання* і ставить *уяву* на місце домінуючої вищої психічної функції. **Г.** З часом загрожується внутрішня суперечність між вільною грою уяви і онтопсихічною готовністю дитини як суб’єкта скеровувати цей процес у потрібне для неї русло. У результаті – в молодшого школяра “пробуджується” *актуальна інтуїція* суб’єктного ядра, включається в розвиток суб’єктний механізм *самоактуалізації*, набуває домінуючого значення *воля* як вища психічна функція. **Д.** На наступному онтогенетичному етапі суб’єктно-психічна здатність довільно діяти за зовнішнім зразком (учитися читати, писати, рахувати тощо) входить у суперечність з усвідомленням підлітком себе суб’єктом довільної активності, спроможним самостійно визначатися у “віртуальній реальності” індивідуального буття. Ця суперечність “пробуджує” відповідну інтуїцію суб’єктного ядра, включає у розвиток механізм *самовизначення* надає домінуючій ролі такій вищій психічній функції, як *мовлення*. **Е.** Суперечність між прагненням до самовизначення, до самостійності у рішеннях і обмеженістю внутрішніх ресурсів, необхідних для їх реалізації, “пробуджує” в юнацькому віці наступну – *потенціальну інтуїцію* суб’єктного ядра, зпричинює включення у розвиток суб’єктного механізму *самопотенціювання* і домінування такої вищої психічної функції, як *мислення*. **Ж.** На етапі повноліття головна суперечність розвитку індивіда як суб’єкта психічної активності виявляє себе у внутрішньому спротиві життєвій практиці визначення ззовні того, що “слід чекати від майбутнього”. Саме ця суперечність “пробуджує” *інтенціальну інтуїцію* суб’єктного ядра, стає внутрішнім поштовхом для включення у розвиток механізму *самопокладання* та виокремлення в статусі домінуючої такої вищої психічної функції, як *переживання* (Див. таблицю 1).

Таблиця 1

Генеза новоутворень індивіда як суб'єкта психічної активності від народження до повноліття.

Вікові етапи становлення суб'єктності	Інтуїції суб'єктного ядра	Суб'єктні механізми психічної активності	Домінуючі психічні функції
Новонародження	Екзистенціальна	Самозапитування	Увага
Ясельний	Експерієнтальна	Самооперцепції	Пам'ять
Дошкільний	Рефлексивна	Самооцінювання	Уява
Молод. шкільний	Актуальна	Самоактуалізації	Воля
Підлітковий	Віртуальна	Самовизначення	Мовлення
Юнацький	Потенціальна	Самопотенціювання	Мислення
Повноліття	Інтенціальна	Самопокладання	Переживання

Досягнутий на момент повноліття рівень психічного розвитку робить можливою і необхідною внутрішню трансформацію генетичної (“зворотньої”) логіки становлення індивіда як суб'єкта власного психічного життя у функціональну (“пряму”) логіку подальшого онтогенетичного саморозгортання новоутворень суб'єктної активності. Проте завершеності і зрілості функціональна структура суб'єктності може набути лише в наслідок її випробування у різних видах “повнолітньої” діяльності, відпрацювання міжфункціональних зв'язків, що передбачає також певні уточнення і виправлення порушень, які нагромаджуються протягом всього попереднього розвитку.

На етапі досягнення дорослості індивід повинен виявити себе психологічно зрілим суб'єктом психічної активності, здатним свідомо, відповідально і творчо, тобто – через *вчинок* спрямовувати власний розвиток. *Вчинок*, на думку *В.А.Роменця*, у сукупності своїх визначень є логічним осередком суб'єкта психічної активності. Тому, рівню “Акме” у розвитку дорослого індивіда як суб'єкта психічної активності відповідає, таким чином, рівень вільної, творчої, свідомої, відповідальної діяльності, що виявляє себе у певній логіці вчинкових кроків. В дисертації послідовно розглядаються у своїх специфічних ознаках *вчинок сутнісного самопокладання, вчинок самопотенціювання, вчинок самовизначення, вчинок самоактуалізації, вчинок самооцінювання, вчинок са-*

моаперцепції і учинок самозапитування. Останній із наведених типів учинку становить квінтесенцію онтогенезу людини як суб'єкта психічної активності. Подальший суб'єктний розвиток передбачає нарощування рівня і характеру вчинковості у різних напрямках індивідуального життя та аж до настання етапу *інволюції*.

На певному відтинку життєвого шляху людина починає втрачати свою суб'єктну силу. Першими піддаються деформації ті суб'єктні утворення, які сформувалися в останню чергу, і навпаки. Отже, поступово людина втрачає спроможність: (а) сутнісного самопокладання; (б) самопотенціювання; (в) самовизначення; (г) самоактуалізації; (д) само-рефлексії; (е) моаперцепції; (ж) самозапитування. Залежно від того, як складалося психічне життя людини, наведена логіка інволюції може змінюватися навіть на протилежну. Проте, керуючись як прикладом ідеєю ортобіозу [*І.І.Мечніков*], логічно припустити існування природнього варіанту "відмирання суб'єктного", який є психологічно найбільш оптимальним і найменш травматичним для кожної людини.

У четвертому розділі дисертації "*Предмет і метод психології з позиції суб'єктного підходу*" викладено матеріал, що репрезентує спробу верифікації сформульованих у роботі теоретичних положень про людину як суб'єкта психічної активності, про субстанціальні інтуїції суб'єктного ядра та суб'єктні механізми психічної активності, про онтогенез суб'єктних трансформацій від народження і до смерті. Основним напрямом верифікації обрано процедуру сутнісної конкретизації предмету і методу психології як науки.

На рівні високих філософських узагальнень *Г.Гегель* сутнісно окреслив предмет психології поняттям "*дух, що визначає себе в собі, як суб'єкт для себе*". З більш конкретних, власне психологічних позицій, наближався до сутнісного визначення предмету психології *В.В.Зеньковський*, який відстоював ідею *суб'єктного центру*, що об'єднує, інтегрує психічне в систему. Психічна діяльність суб'єктивна в тому відношенні, що вона належить діючому суб'єктові, ним здійснюється, є вираженням його життя, його своєрідним відношенням до оточуючої дійсності, наголошував

Г.С.Костюк. Психічне залежить від рівня розвитку суб'єкта, його потреб, змісту і характеру його діяльності, його індивідуальних особливостей, є завжди суб'єктивним образом об'єктивного світу. "Суб'єкту" традицію у визначенні предмету психології розвивала наукова школа **С.Л.Рубінштейна**, на думку якого завдання психології полягає в тому, щоб настрої та переживання душі, усе життя її, яке звичайно для свідомості "випаровується" і зникає як суб'єктивне і тому начебто ілюзорне, зафіксувати в чітких, певних визначеннях, що відкривають реальний онтологічний зміст образів, які при цьому використовуються (глибина душі, піднесеність, зосередженість тощо). На думку **А.В.Брушлинського**, перспективною теоретичною основою, здатною зблизити ряд таких напрямів і течій у пошуку спільного для них концептуального ядра, може слугувати саме *суб'єктно-діяльнісний підхід*. За **К.О.Абульхановою-Славською**, введенням поняття "суб'єкт психічної діяльності" було здійснено "приземлення" предмету психології, яка до того розглядалася без суб'єктно-гносеологічно, до реальної онтологічної основи – індивіда, особистості, яка розв'язує суперечності життєдіяльності.

У руслі означеної традиції в дисертації робиться спроба сутнісної конкретизації предмету психології з метою підтвердження теоретико-практичної значущості положень, які виносяться на захист. Так, зокрема, пропонується відшукувати теоретико-методологічну основу для формулювання предмету психології в межах психоаксіологічної парадигми, яка орієнтує дослідника у напрямку ціннісно-сислового, суб'єктивно-зацікавленого, емоційно забарвленого розуміння, а не об'єктивно-відстороненого, раціонально-холодного "розкриття" психологічної природи людини як своєї власної. *Сутнісним у предметі психології за таких умов повинно визнаватися не психічне саме по собі, не сама по собі психічна дійсність, але суб'єктивне ставлення людини до себе як носія системи психіки, як до суб'єкта, що є відповідальним за її функціонування, що в собі відшукуює джерела і рушійні сили її розвитку. У кінцевому рахунку це діяльнісно-вчинкове ставлення людини до самої себе як вищої*

форми психічного розвитку – усвідомлюючої і розвиваючої себе суб'єктності.

Свою “центральну місію” людина як суб'єкт психічної активності може здійснювати лише постійно змінюючись у напрямі самовдосконалення і саморозвитку відповідно до своєї власної логіки, відмінної від логіки розвитку психіки як об'єкту прикладання своїх зусиль. Тому в дисертації предмет психології загалом сутнісно конкретизується поняттям “суб'єкт психічної активності в онтогенезі”, а основним пояснювальним принципом визначається “суб'єктно-генетичний принцип”.

Процес дослідження сутнісного предметного ядра психології не може обмежуватися лише його позначенням, але необхідно передбачає “предметну” інтерпретацію – тобто перевірку на “загальність”, “сутнісність” та “самодостатність”. Крім того, слід припустити, що предмет психології в його історичній логіці визначень повинен наближатися до суб'єктно-психологічної парадигми, в якій “знімаються” відомі моделі предметних дефініцій у їх суперечливій взаємозумовленості. В дисертації наводиться результат суб'єктно орієнтованої інтерпретації і типологізації найбільш відомих спроб визначення предмету психології, чим доводиться вірогідність і креативність запропонованих у ній теоретичних розробок.

Наступна спроба верифікації положень, що виносяться на захист, дістала своє відображення у конструюванні моделі психологічної науки, яка мислить своїм сутнісним предметним ядром людину як суб'єкта психічної активності в онтогенезі. Так, якщо до переліку основних суб'єктних механізмів психічної активності входять механізми самовизначення, само-покладання, само-актуалізації, само-розвитку, само-вдосконалення, само-допомоги та ін., логічно виділити як перший найбільш загальний напрям психологічної науки “психологію самості”. У межах цього напрямку повинні насамперед “знайти себе” дослідження, які орієнтовані на пошук “глибинних” чи “вершинних” сутнісних інтерпретацій психічного життя та оперують такими категоріями,

як “духовне”, “душевне”, “за-душевне”, “самість”, “архетип”, “колективне несвідоме”, “персона”, “я” тощо.

Якщо суб'єктові психічної активності притаманні динамічні ознаки, то за другий найбільш загальний напрям, який конститує психологічну науку, повинна бути визнана “психологія розвитку” або “генетична психологія”. У межах цього напрямку можуть знайти своє місце дослідження закономірностей перебігу процесів саморозвитку, самооновлення, самовдосконалення, а також самозбереження, самовідновлення психіки. Сутнісно конкретизує предмет цих досліджень онтологічне уявлення про суб'єкта як “носія”, “інтегратора”, “охоронця” власної системи психіки, внутрішньої причини, джерела і рушійної сили її розвитку.

Зазначені загальні напрями функціонування і розвитку психологічної науки в їх єдності розгортаються в певну (що відповідає уявленням про суб'єктні механізми психічної активності) логіку модельних блоків, кожний із яких репрезентує відносно самостійний конкретний напрям психологічних досліджень.

Так, до *першого* модельного блоку слід віднести дослідження *інтенціальних феноменів психічної активності*, а саме: інстинктів, потягів або гонів, потреб, інтересів, мотивів, прагнень, спонук, спрямувань процеси цілеутворення і цілепокладання у їхній генезі тощо. Конкретними напрямками наукових досліджень, які б адекватно відбивали специфіку цього блоку, можна вважати “психологію інтенційної активності”, “психологію гонів і спонук”, “психологію мотивів”, “психологію цілевизначення і цілепокладання” тощо.

Другий блок становлять дослідження *психологічних феноменів потенціуючої активності суб'єкта*, його інструментально-психологічних потенцій, а саме: задатків, здатностей і здібностей, проявів обдарованості, талановитості, геніальності, вищих психічних функцій у їх становленні і розвитку як специфічних психологічних засобів, що забезпечують реалізацію інтенцій. Цей модельний блок можуть репрезентувати “функціональна психологія”, “психологія вищих психічних функцій”, “психологія здібностей”, “психологія творчості” тощо.

До *третього* блоку належать дослідження психологічних феноменів віртуальної активності суб'єкта – намірів, настанов, диспозицій, а також механізмів вибору та прийняття рішення. Цей блок можуть репрезентувати такі конкретні напрями психологічного дослідження, як “психологія віртуальної активності”, “психологія вибору”, “психологія наміру”, “психологія прийняття рішень” тощо.

Четвертий модельний блок досліджень згідно з підходом, що пропонується в дисертаційному дослідженні, логічно пов'язується з психологічними феноменами актуалізації – специфічної активності, покликаної забезпечувати реалізацію задумів, намірів, рішень і т.ін. Такого роду дослідження можуть репрезентувати “психологія самоактуалізації”, “психологія поведінки”, “психологія виконавської діяльності” тощо.

П'ятий блок психологічних досліджень інтегрується навколо феноменів рефлексивної активності суб'єкта. Специфіка наукових завдань тут полягає у з'ясуванні факту наявності і ступеня адекватності зворотного зв'язку між тим, що цілепокладається і тим, що досягається. Репрезентувати цей модельний блок можуть “психологія рефлексивної активності”, “психологія самопізнання”, “психологія самосвідомості”, “психологія самооцінювання та самоставлення”, а також “інтроспективна психологія”, “феноменологічна психологія” тощо.

До *шостого* блоку належать психологічні дослідження експеріментальних феноменів психічної активності, феноменів психічного досвіду – усвідомлюваного і неусвідомленого, успадкованого і набутого. Головна їх мета полягає в тому, щоб з'ясувати генетичний і структурно-функціональний зв'язок між різними сферами цього досвіду, визначити механізми його становлення, нагромадження, збереження, інтеграції, перетворення, відновлення та ефективного використання в практиці психічного життя. Напрямами конкретних досліджень тут можуть бути “експеріментальна психологія”, “психологія досвіду”, “психологія задатків, умінь, навичок і звичок”, “психологія знань”, “психологія темпераменту і характеру” тощо.

Сьомий і останній модельний блок пропонується вибудувати з орієнтацією на дослідження *екзистенціальних феноменів психічного життя*, що виявляють його самостійну цінність для суб'єкта, суб'єктивний сенс його збереження, удосконалення й розвитку. До цього блоку з найбільшою ймовірністю може бути віднесено *“екзистенціальну психологію”, “психологію існування”, “онтотсихологію”, “психологію сенсу життя”, “психосемантику”* тощо.

У дисертації зазначається, що виділені в “суб'єктному проєкті” психологічної науки два найзагальніші напрями, а також семиблочна модель конкретних напрямів психологічного дослідження віддзеркалюють сутнісний характер її предметного ядра. Тому цей розділ психології як науки і цей рівень наукової діяльності повинен бути віднесений до класу фундаментальних досліджень і “відданий на відкуп” *загальній психології*.

Подальша сутнісна конкретизація предмету психологічної науки передбачає введення нових критеріїв, зокрема тих, що відображають специфіку різноманітних напрямів психологічного дослідження. Так, “суб'єктно” переосмислений предмет *історії психології* повинні визначати не стільки переліки та систематизації психологічних поглядів, скільки вивчення живої діалектики суб'єктного (авторського, зацікавленого, творчого, вчинкового) проникнення мислителя у природу психічного як свою власну природу. Звідси, предметне ядро історії психології можна визначити як *історію сутнісного сходження конкретної людини-мислителя як суб'єкта [носія, творця] психіки, духовного, душевного, задушевного своїх світів до самої себе*.

Завершує процедуру верифікації положень, які виносяться на захист, *спроба сутнісної конкретизації методу психологічної науки*. У дисертації розглядається історія питання, здійснюється науковий пошук головної тенденції, яка спостерігається у розвитку методологічних вчень. Особлива увага при цьому звертається на спроби узгодження уявлень про теорію і метод, індукцію і дедукцію, аналіз і синтез, про раціональну та ірраціональну, “споглядальну” і “перетворювальну”, об'єктивну і суб'єктивну методологічні парадигми

психологічного пізнання. [Р.Ассаджолі, Л.Ф.Бурлачук, В.Вундт, Л.С.Виготський, Х.-Г.Гадамер, Е.Гуссерль, У.Джемс, Д.Магнуссон, С.Д.Максименко, І.П.Маноха, Плотін, О.Пфендер, Ж.-П.Сартр, З.Фрейд та ін.].

Метод психологічної науки повинен відповідати її предметові. Така відповідність досягається за умови, що метод із самого початку спрямований на розкриття змісту, закладеного в предметі, відповідає критерієві “предметної валідності”. З огляду на сутнісно конкретизоване тлумачення предмету психологічної науки, а також на зазначені в дисертації методологічні вимоги, обґрунтовується положення про *суб'єктно-генетичний метод* як такий, що дає змогу сутнісно конкретизувати уявлення про метод сучасної психологічної науки.

Цей метод орієнтує на дослідження психічної реальності насамперед у напрямі розкриття змісту субстанціальних інтуїцій її суб'єктного ядра і суб'єктних механізмів, що в процесі саморозвитку забезпечують самовідтворення цілісної системи психічного життя. Проте, така “методологічна орієнтація”, як зазначається в дисертації, може дістати свою реалізацію лише за певних умов організації процесу взаємодії дослідника і досліджуваного. При цьому основною “умовною” вимогою визначається необхідність досягнення між ними рівня суб'єкт-суб'єктного самопізнавального (по суті) діалогу, що виявляє себе у формі інтенціональної, потенціальної, віртуальної, актуальної, рефлексивної, експірієнтальної, екзистенціальної “взаємопрозорості”, “взаємозацікавленості”, “взаємовідвертості”, “взаємоотрентності”, “взаємоповаги”, “взаєморозуміння”, “взаємовідповідальності”, “взаємодопомоги” тощо. Зрозуміло, що дослідник, виконуючи свою професійну задачу, повинен утримувати необхідну психологічну дистанцію, залишатися в суб'єктній позиції “участной внаходимости” [М.М.Бахтін].

Таким чином, теоретичний аналіз та узагальнення основних методологічних положень психологічної науки дають змогу дійти висновку, що *суб'єктно-генетичний метод сутнісно конкретизує існуючі уявлення про метод психології, а відтак може правити за методологічну основу констру-*

ювання методичних засобів для дослідження різноманітних психічних феноменів у різних галузях психологічної науки.

У **закінченні** узагальнюються і підсумовуються результати проведеного дисертаційного дослідження, які підтверджують висунуту гіпотезу та обґрунтовують винесені на захист положення. Основний його зміст репрезентують такі **загальні висновки**.

1. Кожний із способів філософсько-психологічного пізнання так чи інакше підноситься до осмислення суб'єктної інстанції в структурі людського буття і у сенсі ствердження чи заперечення суб'єктної природи людини відстоює своє право на існування і розвиток. Саме тому *критерій суб'єктності*, покладений в основу історико-критичного аналізу найбільш відомих і впливових філософсько-психологічних вчень, дає змогу виявити провідну, домінуючу тенденцію, різною мірою властиву і специфічно представлену в кожному з них. За провідну в розвитку світової філософсько-психологічної думки слід уважати тенденцію "сходження до суб'єкта", що своєрідно виявляє себе в різних наукових моделях вивільнення людини від зовнішньої детермінації, від утисків та обмежень із боку наперед визначеного, необхідного, а також утвердження її у статусі зацікавленого і відповідального автора-творця власного життя.

2. Перспективи розвитку вітчизняної психології залежать насамперед від того, наскільки конструктивно вона зможе подолати існуючу дихотомію гносеологічної та онтологічної пізнавально-пояснювальних парадигм, що дістає своє вираження в *інерції об'єктно орієнтованого тлумачення природи людини та її психіки*. При цьому спостерігається фатальний розрив у тлумаченні сутності людини і феноменів її існування, деформація цілісного процесу індивідуальної еволюції людської істоти. У пояснювальну модель її психічного життя вносяться уявлення про визначальну роль зовнішніх факторів (біологічних або соціальних), які нерідко і зараз отримують статус визначальних детермінант психічного розвитку. Те, що становить сутність і сенс людського буття, а отже визначає основний зміст і гостроту психічних переживань конкретного індивіда, визнається із

самого початку існуючим у позаіндивідуальному просторі (наприклад, у “сукупності суспільних відносин”), пов’язується з негативною енергією страху перед скінченністю існування тощо.

3. Подальша конкретизація ідеї “онтологізації суб’єкта” [С.Л.Рубінштейн] відкриває можливість розробки нового перспективного теоретико-методологічного напрямку досліджень, який у дисертації позначається поняттям “суб’єктна психологія”. Відповідно до основного постулату, що конститує цей напрям, специфічною онтологічною характеристикою людини як суб’єкта є не тільки і не стільки її протилежність чи тотожність об’єктові, а також не опосередкованість як основний принцип буття, але інтенція вільного творення світу із себе і себе в цьому світі. Людина входить у предмет психології передусім як суб’єкт психічної активності, відповідальний і зацікавлений автор-творець свого психічного життя. Перебуваючи у відношенні єдності, але не тотожності з власною психікою, виступаючи в ролі регулятивного первеня [“регулятора того, що регулює”], обіймаючи місце центру психічного життя, людина-суб’єкт несе відповідальність за функціонування і розвиток своєї психіки як “цінності-для-себе”, а також за свою власну суб’єктну активність і свій власний суб’єктний розвиток як “само-цінне”. Категорія “суб’єкт” відіграє специфічну роль “категоріального центратору” у науково-психологічному просторі функціональних, структурних та генетичних визначень і характеристик людини як індивіда, особистості, індивідуальності та універсальності. Проте ствердитися у своєму статусі “суб’єктна психологія” може лише спираючись на онтологічну модель психічного світу, у якому “сутнісне” і “джерельне” утворюють природну єдність – першооснову існування психічного як суцього.

4. Як суб’єкт найбільш розвинених і довершених форм психічної активності людський індивід вивисується у статусі сутнісного, причинного, структурного, функціонального і генетичного осередку психічного життя. Онтопсихічною основою існування, становлення і розвитку людини-суб’єкта виступає система субстанціальних інтуїцій суб’єктного ядра.

Послідовність етапів становлення людини як суб'єкта психічної активності із самого початку задається імманентною логікою "пробудження" субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра (екзистенціальної, інтенціональної, потенціальної, віртуальної, актуальної, рефлексивної, експерієнтальної), включення в розвиток суб'єктних механізмів психічної активності (самозапитування, самопокладання, самопотенціювання, самовизначення, самоактуалізації, самооцінювання, самоперцепції) та домінантною логікою генезу відповідних вищих психічних функцій (уваги, пам'яті, уяви, волі, мовлення, мислення, переживання). При переході від "дитячої" до "дорослої" суб'єктності відбувається трансформація логіки її становлення у логіку функціонального розвитку людини як *суб'єкта свідомої психічної діяльності*. Рівня зрілого суб'єкта психічної діяльності досягає людський індивід, що виявляє внутрішнє усвідомлене спрямування і практичну здатність до *вчинковості*. Інволюція суб'єктності на завершальному етапі онтогенезу відбувається відповідно до логіки, протилежної логіці її становлення.

5. Актуальність і значущість основних наукових положень і висновків дисертаційної роботи (про людину як суб'єкта психічної активності, про субстанціальні інтуїції суб'єктного ядра, про суб'єктні механізми психічної активності, про онтогенетичну трансформацію суб'єктно-психічних утворень та ін.) підтверджуються можливістю їх евристичного і продуктивного використання як критеріальної моделі в оцінці "предметних парадигм", що конституують ті чи інші відомі в світі науково-психологічні течії та напрями, а також як теоретико-методологічного засобу у розв'язанні проблеми сутнісної конкретизації предмету і методу психологічної науки.

6. Психологія як інтегрований у просторі й часі узагальнений "суб'єкт психологічного пізнання" має об'єктом, по суті, саму себе, але в інобутті конкретного живого суб'єкта, що пізнає, переживає і творить біографію свого психічного життя як цінності "в-собі-і-для-себе". Отже, якщо людська істота визнається із самого початку суб'єктом власного психічного життя і в цій якості становить сутнісний

онтологічний осередок психічної реальності, то абстрактно-загальне, "об'єктне" визначення предмету психології сутнісно конкретизується в понятті "суб'єкт психічної активності в онтогенезі", а абстрактно-загальне уявлення про об'єктивний метод психологічної науки – у понятті "суб'єктно-генетичного методу". Останній висновок, таким чином, виступає, з одного боку, свідченням наукової новизни і теоретичної значущості виконаної дисертаційної роботи, а з іншого – може розглядатися як певний авторський доробок і внесок у дослідження вельми актуальної проблеми предметного і методологічного самовизначення сучасної вітчизняної психологічної науки.

Подальша робота у визначеному напрямі передбачає ґрунтовну концептуалізацію положень про субстанціальні інтуїції суб'єктного ядра, суб'єктні механізми психічної активності та онтогенетичну трансформацію суб'єктно-психічних утворень. Необхідним наступним етапом передбачається експериментальне дослідження проблеми становлення і розвитку людини як суб'єкта психічної активності в онтогенезі. Особливу увагу в подальшому дослідженні проблеми людини як суб'єкта передбачається також приділити вивченню соціально-психологічних, психолого-педагогічних умов, факторів, засобів, механізмів, стратегій і технологій, що покликані забезпечувати спонтанійне розгортання і актуалізацію суб'єктного потенціалу людини протягом усього її психічного життя.

Перелік основних публікацій за темою дисертації:

1. Анализ процесса социализации личности. – К., 1976. – 24 с.
2. Методологічний аналіз соціально-психологічної сутності навіювання (сугестії) // Психологія. Вип. 15. – К., 1976. – С. 3-10.
3. О структуре социально-психологических механизмов формирования личности // Личность и деятельность: Тез. докл. к V Всесоюзн. съезду психологов. – М., 1977. – С. 28.

4. Соціально-психологічні механізми формування вчинку учня // Психологія. – К., 1978. – С. 24-29.
5. Психолого-педагогічні передумови вдосконалення виховного процесу. – К., 1980. – 32 с.
6. О системе психологических механизмов регуляции деятельности личности // Тез. к XII Междунар. психол. конгр. в Лейпциге. – М., 1981. – С. 311-312.
7. Психолого-педагогічний аналіз структури учбової діяльності // Психологія. – К., 1982. – С. 28-37.
8. Психологические резервы методического обеспечения воспитательного процесса // Воспитание, обучение и психическое развитие: Тез. к VI Всесоюз. съезду психологов. – М., 1983. – С. 683-684.
9. Психолого-педагогические механизмы коррекции отклоняющегося поведения // Факторы педагогической запущенности и психологические вопросы коррекции делинквентного поведения несовершеннолетних. – Воронеж, 1983. – С. 76-83.
10. Живий зв'язок поколінь. – К., 1984. – 78 с.
11. Психологічні резерви методичного забезпечення виховного процесу // Психологія. – К., 1984. – С. 16-24.
12. Трудный подросток: причины и следствия / Ред. – К., 1985. – 175 с.
13. Психолого-педагогические факторы трудновоспитуемости подростков // Трудный подросток: причины и следствия. – К., 1985. – С. 10-41.
14. Психологические особенности правосознания несовершеннолетних // Правовое воспитание молодежи. – К., 1985. – С. 64-85.
15. Пути формирования личности учащихся. – К., 1985. – 56 с. (у співавт. з В.І.Максаком)
16. О диалектическом подходе в педагогическом творчестве А.С.Макаренко // Творческое наследие А.С.Макаренко и совершенствование подготовки педагогических кадров: Тез. докл. конф. – Полтава, 1988. – С. 30-31.
17. О методике многопрофильной психодиагностики учащихся // Вторая Всесоюз. конф. по эксперимент. психо-

логии: Тез. докладов. – Львов, 1988. – 144-145. (у співавт. з Л.А.Лепіховою).

18. Проблема формирования обобщенных способностей человека как субъекта деятельности // Деятельность: философский и психологический аспекты. – Симферополь, 1988. – С.184-186.

19. Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся (Психолого-педагогический аспект) / Ред. - К., 1989. – 128 с. (у співавт. з Т.М.Титаренко).

20. Отклоняющееся поведение несовершеннолетних в условиях группового общения // Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся. – К., 1989. – 31-51.

21. Психологическая профилактика недисциплинированного поведения учащихся / Ред. – К., 1989. – 254 с. (разом з Л.Н.Проколієнко).

22. Некоторые аспекты развития психологической науки на Украине // Матер. научно-теорет. конф. “Актуальные проблемы психологии и педагогики в Казахстане”. – Алма-Ата, 1990. – Ч.3. – С. 498-500.

23. О функциональном и генетическом аспектах проблемы конфликта // Конфликт в конструктивной психологии: Тез. II научно-практ. конф. по практич. психологии. – Красноярск, 1990. – С. 77-81.

24. Становлення індивіда як суб'єкта психічної діяльності // Психологія. – К., 1990. – Вип. 35. С. 3-12.

25. К вопросу о субъекте психической деятельности // Психологическая наука: проблемы и перспективы: Тез. Всесоюзн. конф., посв. 90-летию со дня рожд. Г.С.Костюка. – К., 1990. – Ч.І. – С. 160-161.

26. Психолого-педагогічні умови формування у підростаючої особистості здатності до вчинку // Психологія і моральне виховання: Матер. міждун. симпоз. – Берлін, 1990. – С. 180-186 (нім. мовою).

27. Критерии дифференциации и механизмы коррекции отклонений в развитии учащегося как субъекта деятельности // Психология, клиника и профилактика отклоняющегося поведения детей и подростков: Матер. научно-практ. конф. – Чернигов, 1991. С. 96-98.

28. Научное наследие Г.С.Костюка и основные направления деятельности НИИ психологии УССР // Психологическая наука: проблемы и перспективы: Докл. Всесоюзной конф., посвящ. 90-летию со дня рождения Г.С.Костюка. – К., 1991. – С. 21-28 (у співавт. з Г.О.Балом і В.О.Моляко).

29. Психология отклоняющегося поведения в дошкольном детстве // Воспитание детей дошкольного возраста. – К., 1991. С. 83-128 (у співавт. з Т.М.Титаренко).

30. Формування якостей особистості у процесі виховання // Педагогічна психологія: навчальний посібник для студентів педінститутів. – К., 1991. – С. 71-78.

31. Проблема розвитку суб'єктних механізмів психічної активності в онтогенезі // Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. – Тез. Міжнар. Костюківських читань, Т.1. – К., 1992. – С. 76-77.

32. Постстрессовые нарушения субъектных механизмов психической активности и пути их коррекции // Соціально-психологічна реабілітація дітей і підлітків, що постраждали від Чорнобильської катастрофи. – К., 1992. – С. 169-178 (у співавт. з Л.А.Лепіховою).

33. Методика “Психологічна група ризику - ПГР” // Психологія. – К., – Вип.41. – 1993. С. 21-29 (у співавт. з Л.А.Лепіховою).

34. Від об'єкту до суб'єкта: зміна парадигми. – Інформаційний бюлетень АПН України. Вип. 1, 1993. – С. 10-11.

35. Психологія суб'єктної активності особистості / Ред. К., 1993. – 227 с.

36. Суб'єкт психической активности: природа, функции, развитие // Психологія суб'єктної активності особистості. – К., 1993. – С. 91-93.

37. Проблема інтер-інтрасуб'єктної детермінації психічного розвитку // Психолого-педагогічні проблеми гуманізації педагогічної взаємодії. – К., 1993. – С. 40-41.

38. Самосуб'єктное майевтическое воздействие как механизм саморазвития психики // Майевтика у системі психологічних знань. – Тези міжнар. наук. конф. – К., 1993. – С. 86-88.

39. Суб'єкт психічної активності як предмет дослідження // Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. – У трьох томах. – Т.ІІІ. – К., 1993. – С. 104-116.

40. Проблема саморозвитку психіки: суб'єктно-генетичний підхід. – Інформаційний бюлетень АПН України. Вип. 1(6), 1994. – С. 4-5.

41. Самоцінність психічного у контексті суб'єктно-генетичного підходу // Система цінностей як регулятор педагогічної взаємодії. – Тези наук.-практ. конф. – Дрогобич, 1994. С. – 34-35.

42. Рефлексія суб'єктності у парадигмі сьогодення // Особистість і народ: погляд історичної психології (Матер. Всеукр. наук. конф.). – К., 1994. – С. 138-142.

43. Суб'єктно-генетичний підхід і проблема детермінації психічного розвитку людини // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості// Тези доп. та матер. Міжнар. науково-практ. конф. – Ч.І, розділ ІІІ. – Київ-Луцьк, 1994. – С. 558-559.

44. Проблема обдарованості на перетині парадигм суб'єктності та спонтанності // Талановита особистість: сім'я, школа, держава // Матер. доп. та вист. на Міжнар. науково-практ. конф. – К., 1994. С. 47-48.

45. Суб'єктное и спонтанное в объяснении детерминации психического развития // Сучасна психологія у ціннісному вимірі: Матер. Костюківських читань (20-22 грудня 1994 р.). – В 2-х томах. – К.,1994. – Т.1. – С. 108-114.

46. Суб'єкт психической активности: поиск новой парадигмы // Психологический журнал. Т.16, N 3. М., 1995. – С. 23-34.

47. Г.С.Костюк о детерминации психического развития: ретроспективный анализ перспективных начинаний // Українська психологія: сучасний потенціал: Матер. Костюківських читань. В 3-х томах. – Т. 3. – К., 1996. – С. 185-187.

48. Рефлексія суб'єктності на перетині проблем психологічної науки та практики життя // Матер. Міжнар. науко-

во-практ. конф. "Людина і духовність". – К., 1996. – С. 138-142.

49. Основи психології. – К., 1995. – 632 с. (у співавт. з О.В.Киричуком, В.А.Роменцем та ін.).

50. Основи психології / Друге видання. – К., 1996. – 632 с. (у співавт. з О.В.Киричуком, В.А.Роменцем та ін.).

51. Психологія в суб'єктному измеренні. – К., 1996. – 404 с.

АННОТАЦІЯ

Татенко В.А. Суб'єкт психической активности в онтогенезе.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.01 – Общая психология. История психологии. – Киевский университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 1997.

Защищается рукопись и научные работы, в которых представлены результаты теоретико-методологического исследования проблемы человека как субъекта психической активности в единстве его онтологических, гносеологических, аксиологических, а также структурно-функциональных, генетических и др. определений. В качестве основных в диссертации выдвигаются научные положения о субстанциальных интуициях субъектного ядра, субъектных механизмах психической активности, о логике субъектных преобразований в онтогенезе. Научная новизна, теоретическая и возможная практическая значимость отмеченных положений находят свое подтверждение в верификационной субъектной модели сущностной конкретизации предмета и метода психологической науки. Результаты исследования получили свое внедрение в ряде публикаций, например, в разделах учебника "Основи психології" [1995, 1996], в монографии "Психологія в суб'єктному измеренні" [1996] и др., а также в вузовских программах, спецкурсах и соответствующих лекционных циклах по общей психологии, истории психологии, социальной психологии, политической психологии и др.

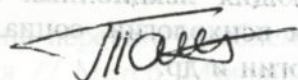
SUMMARY

Tatenko V.A. Subject of Psychic Activity in Ontogenesis.

Thesis for a doctor's of science on psychology degree on 19.00.01 speciality – General Psychology. History of psychology. – Kiev National Taras Shevchenko University. – Kiev, 1997.

In the typescript and scientific works the results of theory and methodological investigation of the problem of a human being as the subject of psychic activity in the unity of its ontological, gnoseological, aksiological as well as structural and functional, genetic & other definitions are presented. Scientific propositions about substantial intuition of subject nucleus, subject mechanism of psychic activity, about the logic of subject transformations in ontogenesis are suggested in the dissertation as the basis. Scientific novelty, theoretical and possible practical significance of the given theses is corroborated in the verificative subject model of essence concrete definition of the subject & method of psychological science. The results of the investigation were introduced in a number of works. For example: chapters of the texbook "Base of Psychology" [1995, 1996]; the monograph named "Psychology in Subject Dimension" [1996] and others, and also programmes, special courses and lectures on general psychology, history of psychology, social psychology, political psychology and others.

Ключові слова: психіка, суб'єкт, активність, діяльність, свідомість, вчинок, саморозвиток, онтогенез, предмет, метод, наука, теорія, методологія.

435870

Ав 37.521
АВ 37.521

Підписано до друку *14.04.97*. Формат 60x84/16.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. *2,75*.
Зам. *7-0511*. Тираж *100*.
Надруковано у "Поліграфцентрі Київського університету
ім. Тараса Шевченка"
252017, Київ, бульвар Т.Шевченка, 14
тел. 224-01-05